

Co należy wiedzieć, chcąc uczyć cudzoziemców frazeologii?

Związki frazeologiczne to utarte połączenia wyrazowe, które funkcjonują w języku jako gotowe całości. Rozumienie ich znaczenia nie jest wynikiem znajomości treści słów, wchodzących w skład związku. Połączenie słów powoduje, że nabierają one nowego znaczenia. Związki charakteryzują się ustabilizowaną strukturą formalną i ustabilizowanym znaczeniem, np. *biały kruk*, *życie jak w Madrycie*, *marzenie ściętej głowy*, *zalać robaka*, *pójść z torbami*.

Związki frazeologiczne odwołują się do zjawisk natury oraz ludzkich cech fizycznych i psychicznych. Nawiązują także do obyczajowości dawnej i współczesnej, do kultury materialnej oraz *Biblii* i mitologii, pochodzą z dzieł literackich, religijnych bądź filmowych. Współcześnie nowe frazeologizmy powstają głównie w języku zawodowym i subkultur oraz są świadomie tworzone i upowszechniane przez filmy, producentów reklam.

Związki frazeologiczne urozmaicają i wzbogacają wypowiedzi, mają duże walory obrazowe, wzmagają wyrazistość i plastyczność oraz komunikatywność i siłę oddziaływania przekazywanych treści¹. Bez frazeologizmów nie możemy się obejść w codziennych rozmowach, wypowiedziach publicznych, przemowach okolicznościowych, tekstach artystycznych. Mówimy frazeologizmami, bo dodaje to naszym wypowiedziom płynności, potoczności, ekspresji, obrazowości².

Bez frazeologii nie może być mowy o znajomości żadnego języka, w tym, oczywiście, polskiego. Mówimy o biegłości językowej dopiero wtedy, kiedy ktoś ma zarówno duży zasób słów, jak i związków wyrazowych, frazeologizmów.

Warto przypomnieć sobie podstawowe pojęcia frazeologiczne

Uczenie frazeologii nie jest zadaniem łatwym, ale stwarza możliwość uatrakcyjnienia procesu dydaktycznego, pozwala zastosować ciekawe rozwiązania metodyczne, urozmaicić zajęcia. Studenci chętnie uczą się frazeologizmów. Trzeba jednak zaznaczyć, że

¹ A. Pajdzińska: *Frazeologizmy jako tworzywo współczesnej poezji*. Lublin 1993, s. 17.

² S. Dubisz: *Angelologia – frazeologia... i żal*. „Sprawy nauki”. Biuletyn Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego, http://www.sprawynauki.waw.pl/?section=article&art_id=171.

aby uczyć frazeologii nauczyciel musi orientować się nie tylko w tym, które z frazeologizmów są najczęściej używane, ale także znać podstawową terminologię z tego obszaru.

Frazeologia to (1) dział językoznawstwa, który zajmuje się analizą i opisem istniejących w języku utwalonych połączeń wyrazów, ale też (2) zbiór połączeń wyrazowych występujących w danym języku albo w określonym zbiorze tekstów.

Frazeologizmem albo związką frazeologiczną nazywamy utwalone społecznie połączenie co najmniej dwóch wyrazów, którego znaczenie nie wynika ze znaczeń składników. Frazeologizmami są więc niekiedy nawet całe zdania, np. *Uczepił się jak rzep psiego ogona*.

Idiomem jest frazeologizm, którego znaczenie jest zupełnie inne niż wynika ze znaczeń każdego ze składników i z sumy tych znaczeń, np.: *piąte koło u wozu, kubek w kubek, nie w kij dmuchał, sól ziemi, słomiany ogień*. Idiomem we wcześniejszej terminologii nazywano stałe związki frazeologiczne.

Frazemem nazywamy utwalone połączenie wyrazów, którego sens mieści się w zakresie znaczenia wyrazu nadrzędnego (dominującego), np. *palma pierwszeństwa* w znaczeniu słowa *pierwszeństwo*, *sezon ogórkowy* w *sezon*, *radosna twórczość* w *twórczość*, *składać podanie* w *podanie*.

Produktem języka albo produktem językowym nazywamy nie-utwalone społecznie połączenie wyrazów, powstające doraźnie przez dopełnienie pojedynczego wyrazu innymi, np. słowo *pies* umożliwia stworzenie grup: *czarny pies – duży pies – pies idzie – pies biega – czarny pies znajduje*. To połączenie wyrazów ma w wypowiedzi charakter odrębnej jednostki znaczeniowej, a jego znaczenie wynika ze znaczeń jego składników, zwykle jest ich sumą.

Paremia to przysłowie, sentencja (ich autorzy nie są znani), aforyzm, maksyma (ich autorzy z kolei są znani). Jest to rodzaj całkowitych wypowiedzi utwalonych społecznie. Paremie z pewnymi wyjątkami nie są zaliczane do związków frazeologicznych.

Skrzydlate słowa są to cytaty z dzieł, tytuły utworów, strzępy przemówień, powiedzonka osób publicznych. Łatwo zapadają w pamięć, są obrazowe, aluzyjne i dzięki temu używane przez ogół do wyrażania jakichś treści. Autorów albo źródła skrzydlatych słów można zawsze zidentyfikować i odpowiedzieć na pytanie, kto to powiedział albo gdzie to było napisane, np. „Kobieto, puchu marny!” (A. Mickiewicz), „Stawka większa niż życie” (tytuł serialu telewizyjnego), „Syzyfowa praca” (mitologia), „Głos wołającego na puszczy” (*Biblia*).

Zestawienia to wielowyrazowe jednostki, które znajdują się na pograniczu frazeologii i gramatyki (słowotwórstwa, składni). Należą do nich: terminy (np. *wnio-skowanie przez analogię, narząd żucia, rzut karny*), rzeczowniki wielowyrazowe (np. *maszyna do pisania, samochód ciężarowy, płatki owsiane*), połączenia publicystyczne (*debata parlamentarna, posiedzenie rządu, władza państwowa*), komendy, rozkazy, dyrektywy (*na prawo patrz, biegiem marsz, droga wolna, maszyny stop*)³.

³ Definicje zaczerpnięto z: <http://www.frazeologia.pl/frazeologia/frazy.php?s=cotojest>.

Dobrze jest znać klasyfikacje związków frazeologicznych

Pokażemy więc podziały, uwzględniające różne kryteria.

Jako pierwszy podział frazeologizmów zaproponował Stanisław Skorupka⁴. Klasyfikacja ta bierze pod uwagę kryterium formalne i semantyczne. Ze względu na charakter gramatyczny i rodzaj powiązania składniowego związki frazeologiczne zostały podzielone na:

1. **Frazy** – zespoły wyrazów złożone z członów rzeczownikowych i czasownikowych, mające postać zdania, np.: *burza huczy; sztandary łopoczą na wietrze; serce boli; nie ma tego złego, co by na dobre nie wyszło*. Do fraz zalicza się też przysłowia, powiedzenia, sentencje, maksymy, powiedzenia i porzekadła.

2. **Zwroty** – zespoły wyrazów, w których człon podstawowy ma charakter czasownikowy (werbalny), ośrodkiem zwrotu jest czasownik lub imiesłów przysłówkowy, np.: *ruszać z kopyta, pleść trzy po trzy, prawdę mówiąc, wzięwszy pod uwagę*.

3. **Wyrażenia** – zespoły wyrazów, mające charakter rzeczownikowy (imienny, nominalny), ośrodkiem wyrażenia jest rzeczownik lub przymiotnik, czasem imiesłów przymiotnikowy bądź przysłówek, np.: *fala morska, skłonny do pieniactwa, świeżo malowany, zbyt późno*. Do wyrażeń należą także wszelkie utarte połączenia przyimkowe, przysłówkowe i spójnikowe, np.: *na bok, co chwila, po kryjomu* oraz złożenia dwu- i więcej wyrazowe tej samej kategorii gramatycznej (wyrażenia szeregowy), np.: *zbrodnia i kara; blaski i cienie; krótko i węzłowato*.

Ze stanowiska semantycznego, ze względu na stopień łączliwości frazeologizmy dzielą się na:

1. **Związki frazeologiczne stałe**, czyli idiomy.

2. **Związki frazeologiczne łączliwe**, których stopień spoistości jest znaczny, ale jest możliwa wymiana jednego lub kilku elementów w obrębie ograniczonej liczby wyrazów, zwykle bliskoznacznych, np. (*dobry, różowy, świetny, zły*) *humor*. Wyrażenia i zwroty tego rodzaju tym się różnią od odpowiednich połączeń dowolnych (luźnych), że część porównawcza związku obrazowo akcentuje intensywność cechy lub czynności zawartej w członie podstawowym albo pozwala ją wyraźnie identyfikować, np.: *koń wyścigowy, zapalenie płuc, maszyna do pisania, czerwony jak burak*.

3. **Związki frazeologiczne luźne** to połączenia tworzone każdorazowo, doraźnie jako zwykle zestawienie wartości znaczeniowej członów składowych, np.: *droga przez wieś, jeść zupę*.

Kolejną typologię związków frazeologicznych wprowadził Andrzej M. Lewicki⁵. Proponuje on, żeby ze względu na funkcje składniowe frazeologizmy podzielić na:

⁴ S. Skorupka: *Słownik frazeologiczny języka polskiego*. Warszawa 1967, s. 6–7.

⁵ A.M. Lewicki: *Składnia związków frazeologicznych*. „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 1983, nr 40, s. 75–83.

1. Frazy – mogą być używane jako kompletne zdania, mogą także wchodzić w skład dłuższego tekstu albo stanowić replikę w dialogu, np.: *Wyszło szydło z worka. Ręce opadają. Na dwoje babka wróżyła (Jak sądzisz, zdążymy na pociąg? – Na dwoje babka wróżyła).*

2. Zwroty – pełnią funkcję czasowników. Aby utworzyć zdanie, trzeba je uzupełnić składnikiem typu rzeczownikowego, który określi, do kogo lub czego frazeologizm się odnosi, np.: *trząść się jak galareta – ktoś trzęsie się jak galareta. Akcje idą w górę – czyjeś, czegoś akcje idą w górę.* Niektóre zwroty nie zawierają czasownika, ale pełnią funkcję czasownikową, np.: *ktoś, coś w krzyk; ktoś w płacz.*

3. Wyrażenia rzeczownikowe – pełnią funkcję rzeczowników, np.: *biały kruk, twardy orzech do zgryzienia, ni to ni sio, kula u nogi, kukulcze jajo, pies ogrodnika.*

4. Wyrażenia określające – określają rzeczowniki, czasowniki, przymiotniki i przysłowki, np.: *jaki taki, pierwszy lepszy, z krwi i kości, z duszą na ramieniu, krótko i węzłowato, na chybcika, (cicho) jak makielem zasiał, jak z krzyża zdjęty.*

5. Wskaźniki frazeologiczne – pełnią funkcje pomocnicze przyimków, spójników i partykuł, np.: *w związku z czymś, w ramach czegoś; albo... albo..., o tyle... o ile...; że też; też mi coś; rzecz jasna; otóż to.*

Ze względu na sposób funkcjonowania znaczenia frazeologizmy zostały podzielone na:

1. Idiomy, związki idiomatyczne – frazeologizmy o nienaruszalnym składzie, np.: *parszywa owca, łacina kuchenna, trącić myszką.*

2. Frazemy, połączenia frazeologiczne (związki łączliwe), np.: *gniew ogarnia, dokonywać włamań.*

Według tej klasyfikacji do frazeologizmów nie należą przysłowia, które są odrębnymi, gotowymi tekstami. Z kolei zestawienia (terminy, np.: *kwas siarkowy, spółgłoska wargowa*, rzeczowniki wielowyrazowe typu: *samochód ciężarowy, płatki owsiane* i publicystyczne połączenia: *polityka fiskalna, władza państwowa*) znajdują się na pograniczu frazeologii i gramatyki.

W jednym z ostatnio wydanych słowników frazeologicznych języka polskiego można zapoznać się z jeszcze jednym podziałem frazeologizmów, tzw. klasyfikacją funkcjonalną, którą zaproponował Piotr Müldner-Nieckowski⁶. „Klasyfikacja Müldnera przedstawia sposoby tworzenia się ostatecznej postaci związków frazeologicznych w czasie powstawania wypowiedzi i zakłada, że budowanie zdań i ich składników jest procesem doraźnym, indywidualnym, twórczym. Objaśnia udział osoby piszącej albo mówiącej w budowaniu i stosowaniu związków wyrazowych w zdaniach i tekstach. Traktuje zasoby słownikowe frazeologizmów (wzorce leksemów) jako surowiec form, które zostaną użyte w wypowiedziach, i odpowiada na pytanie: jakie są możliwości działania za pomocą frazeologizmów. Pozwala też ustalać wzorce

⁶ P. Müldner-Nieckowski: *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*. Warszawa 2004, s. 16–19.

słownikowe na podstawie obserwacji i badań języka, a także wyznaczać granice semantyczne poszczególnych jednostek. Jest to podział pragmatyczny i użytkowy. [...] Z punktu widzenia językoznawczego klasyfikacja ta, oparta głównie na semantyce, jest kognitywną nadbudową typologii Lewickiego i tworzy z nią spójną całość⁷.

Warto zapoznać się ze słownikami frazeologicznymi języka polskiego

Za najbardziej przydatne w dydaktyce języka polskiego jako obcego uważam następujące słowniki:

1) Stanisław Skorupka: *Słownik frazeologiczny języka polskiego*. Warszawa 1967–1968 [liczne przedruki późniejsze].

Najobszerniejszy słownik frazeologiczny języka polskiego. We wstępie autor przedstawił klasyfikację frazeologizmów, która funkcjonuje do dziś. Słownik składa się z dwóch tomów, w których znaleźć można ok. 80 tys. wyrażen, zwrotów, fraz i przysłów. Zawiera niemal wszystkie związki wyrazowe występujące w polszczyźnie od połowy XVIII w., również i nieco luźniejsze, zwykle przenośne konstrukcje frazeologiczne i składniowe.

Pewien niedosyt wywołują zbyt skąpe objaśnienia znaczeń frazeologizmów i niemal zupełny brak języka pospolitego. Wśród minusów wymienia się również brak indeksu, a także układ i sposób wydrukowania haseł w artykułach, który utrudnia wyszukiwanie związków wyrazowych. Dziś materiał leksykograficzny tego słownika znacznie się zestarzał, niektóre związki wyrazowe zmieniły znaczenie lub uznane zostały za przestarzałe.

2) Katarzyna Głowińska: *Popularny słownik frazeologiczny*. Warszawa 2000.

Pierwszy w Polsce słownik frazeologiczny, który powstał dzięki komputerowej analizie współczesnego języka polskiego. Przeznaczony głównie dla uczniów i studentów. Zawiera około 5000 najpopularniejszych związków frazeologicznych. Przystępne definicje zostały zilustrowane wyrazistymi przykładami użycia.

3) Stanisław Bąba i Jarosław Liberek: *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny*. Warszawa 2001.

Do niedawna jeden z największych słowników frazeologicznych od czasu słownika S. Skorupki. Zawiera 3700 haseł, które powtarzane są tyle razy, ile występuje w nich istotnych części mowy, np. związek frazeologiczny *woda sodowa uderzyła komuś do głowy* w całości odnotowany jest w trzech różnych gniazdach: *woda*, *uderzać* i *głowa*. Przy każdym haśle znajduje się definicja i wzór stosowania. Obszerna, godna uwagi jest część cytatuowa – są to fragmenty z literatury współczesnej lub prasy.

⁷ http://www.frazeologia.pl/frazeologia/klasyf_funkc.htm.

4) Piotr Müldner-Nieckowski: *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*. Warszawa 2004.

Jeden z największych wydanych ostatnio słowników frazeologicznych polszczyzny. Zawiera 38 tys. artykułów hasłowych, które odpowiadają ok. 20 tys. wyrażen, zwrotów i fraz. Hasła zostały połączone w artykuły dzięki zastosowaniu zasad wynikających z nowej klasyfikacji frazeologizmów, którą autor prezentuje we wstępie do słownika⁸. Prócz tego słownik został zaopatrzony w indeks, który ma ułatwić szybkie odszukiwanie haseł, a także może być odczytywany jako nietypowy słownik synonimów. Oprócz definicji słownik podaje przy haśle przykłady użycia. Przy niektórych związkach wyrazowych umieszczono kwalifikatory, które informują, z jakiego stylu dany frazeologizm pochodzi i z jaką emocją się go używa.

5) Anna Kłosińska, Elżbieta Sobol i Anna Stankiewicz: *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*. Warszawa 2005.

Jeden z największych słowników frazeologicznych, jakie ukazały się w ostatnich latach. Odnotowuje ponad 17 tys. związków wyrazowych zilustrowanych przykładami z Korpusu Języka Polskiego PWN – cytaty pochodzą z różnorodnych tekstów literackich i prasowych. Słownik wyposażono w system odsyłaczy, które ułatwiają odnalezienie poszukiwanego związku frazeologicznego, nawet jeśli czytelnik niedokładnie pamięta jego postać. Dodatkowo w słowniku znaleźć można prawie 500 przysłów opatrzonych definicjami oraz około 2000 sentencji, wyrażen i zwrotów obcojęzycznych z objaśnieniami.

Kilka uwag, o których warto pamiętać,
przygotowując zajęcia z frazeologii

Proste związki frazeologiczne, głównie te wykorzystujące element porównawczy, wprowadza się już na zajęciach dla początkujących (oczywiście nie na poziomie zerowym), na takiej samej zasadzie jak wprowadza się nowe leksemy. Można je wprowadzać równolegle z przymiotnikami nazywającymi cechy charakteru. W ten sposób warstwa idiomatyczna języka zostaje naturalnie wszczepiona w kompetencję komunikacyjną osoby poznającej jakiś język obcy. Stosunkowo wcześniej warto wprowadzać, w trakcie prostych ćwiczeń komunikacyjnych (np. scenek) lub po prostu posługując się nimi w czasie zajęć, również te związki frazeologiczne, które często są używane w codziennej komunikacji, szczególnie, gdy zależy nam na tym, żeby osoby uczące się języka obcego potrafiły się porozumieć w sytuacjach życiowych poza salą lekcyjną.

W doborze związków frazeologicznych na zajęciach dobrze jest kierować się zasadą frekwencyjności, czyli częstotliwością występowania i używania frazeologizmu. Natomiast podczas tłumaczenia należy jak najlepiej zobrazować cechy stylistyczne i sytuacyjne, ekspresję, zakres znaczeniowy frazeologizmu i sposób używa-

⁸ P. Müldner-Nieckowski: *Wielki słownik frazeologiczny...*

nia w zdaniach. Dobrze też byłoby, aby egzemplifikacja opowiadała o codziennym życiu, była bliska studentowi.

Niezmiernie ważne jest zobrazowanie zróżnicowania związków frazeologicznych w zależności od sytuacji ich wykorzystywania. Studentom należy zwrócić uwagę na fakt występowania związków frazeologicznych o tym samym znaczeniu, ale odmiennym nacechowaniu emocjonalnym. Szczególnie powinno się uwrażliwiać na to studentów zaawansowanych, od których wymaga się wyższej kompetencji językowej i którzy nie zawsze są usprawiedliwiani z tego typu błędów, zwłaszcza wtedy, gdy nie rozmawiają z lektorem, ale z innym użytkownikiem języka, który nie jest zaznajomiony ze specyfiką nauczania języka rodzimego jako obcego. Nie każdego frazeologizmu można użyć w kontakcie oficjalnym⁹.

Dobrze jest wprowadzać związki frazeologiczne w sposób uporządkowany, to znaczy tak, żeby były one jakoś powiązane z tematem zajęć. Studenci powinni nauczyć się korzystania ze słowników frazeologicznych, aby na zajęciach – sami lub w grupach – mogli wyszukiwać znaczenia i przykłady użycia poznanych związków frazeologicznych. Warto też urozmaicać wprowadzanie frazeologizmów i nie ograniczać się jedynie do wytłumaczenia i podania sposobu używania określonych związków frazeologicznych.

Podczas lekcji o andrzejkach można na przykład zaprezentować związki frazeologiczne, w których jednym ze składników jest imię, jak *nocny Marek* lub takie, które mówią o marzeniach, np. *myśleć o niebieskich migdałach*. Wprowadzane frazeologizmy mogą się wiązać także z któryś z elementów lekcji.

Zatem, gdy mówimy na zajęciach o wróżbach andrzejkowych można studentom zaproponować wysłuchanie piosenki zespołu *Pod Budą Kraków. Piwna 7*¹⁰, która opowiada o wizycie u wróżki. Jeden z wersów piosenki brzmi „wszystko jak z nut”. W zaproponowanym ćwiczeniu frazeologicznym zostały więc zgromadzone związki zbliżone semantycznie (synonimiczne bądź antonimiczne), w wielu przypadkach również mające podobną budowę.

Zaproponowane ćwiczenia – test wyboru – to tylko jeden z możliwych wariantów. Frazeologizmy można wszak przedstawić w formie rysunkowej, można zaproponować studentom przedstawianie pantomimiczne, ćwiczyć uzupełnianie ich składu, użycie w odpowiedniej sytuacji itd.

Warto poświęcić na zajęciach trochę czasu na ćwiczenia frazeologiczne. Frazeologia bowiem ożywia język i pozwala przekazywać niektóre treści w sposób barwny i ekspresywny, a przecież chcemy, aby nasi studenci posługiwali się językiem polskim właśnie w taki sposób.

⁹ A. Madeja., J. Malejka: *Program komputerowy jako pomoc w nauczaniu frazeologii polskiej*. W: *Inne optyki. Nowe programy, nowe metody, nowe technologie w nauczaniu kultury polskiej i języka polskiego jako obcego*. Katowice 2001, s. 419.

¹⁰ Propozycja wprowadzenia związków frazeologicznych oraz poniższe ćwiczenie frazeologiczne zostało zaczerpnięte z książki: A. Madeja, B. Morcinek: *Polski mniej obcy. Podręcznik do nauki języka polskiego dla średnio zaawansowanych*. Katowice 2007.

Proszę podkreślić właściwe znaczenie podanych niżej związków frazeologicznych.

Nocnym Markiem nazywamy:

a. człowieka lubiącego pracować w nocy

b. ducha straszącego w starych wieżach i zamkach

1. Jeżeli mówimy, że **ktos idzie jak burza**, to:
 - a. działa chaotycznie, bez konkretnego planu
 - b. działa energicznie, zdecydowanie
2. Jeżeli mówimy **kaszka z mlekiem**, to mamy na myśli:
 - a. coś prostego, jasnego
 - b. coś bardzo nudnego
3. Jeśli mówimy, **coś idzie komuś jak z płatka**, to:
 - a. układa się pomyślnie, szczęśliwie, łatwo
 - b. ma szansę dowiedzieć się czegoś o swojej przyszłości
4. Jeśli **coś idzie jak po grudzie**, to:
 - a. toczy się opornie, ciężko, z trudem
 - b. toczy się z hukiem, loskotem, głośno
5. Jeśli jakaś praca **idzie komuś jak kreć z nosa**, to:
 - a. stała się czymś przyzwyyczajeniem, drugą naturą
 - b. postępy w niej są bardzo małe
6. Jeśli **coś idzie jak po maśle**, to:
 - a. odbywa się sprawnie i nie stwarza trudności
 - b. odbywa się za szybko, bez możliwości kontroli
7. Jeśli mówimy **bulka z masłem**, to mamy na myśli:
 - a. rzecz łatwą
 - b. coś smacznego
8. Jeśli ktoś **kłamie jak z nut**, to:
 - a. robi to cały czas, nie można go poustrzymać
 - b. robi to z dużą pewnością siebie, uprannie, gładko, bez zająknięcia